

RAZLIKA IZMEĐU PRAVDE I LEGITIMNOSTI KAO OSNOVA ZA TUMAČENJE ROLSOVOG *PRAVA NARODA*

*Veljko Dubljević*¹

SAŽETAK

Članak predstavlja razmatranje Rolsovog koncepta međunarodnih odnosa i analizira pitanja koja su uzrok spornih tumačenja među liberalnim misliocima. Autor polazi od premise da je razlika između pravde i legitimnosti ključna, te da može da objasni većinu spornih mesta, kao i osnovnu nameru i domete Rolsovog učenja. Takođe, tvrdi se kako razlika između „razložnog“ i „pristojnog“, koja je značajna promena u njegovoj koncepciji prava naroda, predstavlja direktan odgovor na Habermasovu kritiku. Autor zaključuje razmatranjem koncepta realističke utopije i izmirenja sa društvenim svetom, i tvrdi da je Habermasova koncepcija „skromnije“ uloge filozofije u modernom društvu u velikoj meri uticala na nastanak i razvoj Rolsovih novih ideja.

KLJUČNE REČI: Rols, Pravda, Legitimnost, Pravo naroda, Habermas

¹ Autor je saradnik Internationales Zentrum für Ethik in den Wissenschaften (IZEW), Univerzitet u Tübingenu (Tübingen)

Rolsovo stanovište o međunarodnim odnosima je čest predmet kritika.² Prvi tip kritika polazi od premise da je ispravan nivo analize globalan, a ne puko međunarodni. Prema nekim kritičarima, Rols podrazumeva zastarelo stanovište o odnosima između država i ignoriše značajne međupovezanosti – u prvom redu odnose globalne saradnje i prisile. Drugi tvrde da je njegov pristup loš jer narodi mogu trpeti nepovoljne uslove ne samo zbog lokalnih faktora, već i zbog nepovoljnih uslova u osnovnoj strukturi globalnog društva.

Drugi vid kritika tvrdi da Rolsova teorija ima pogrešan fokus na narode i odnose među njima, umesto na pojedince. Neki misle da koncept naroda nije dovoljno jasan ili značajan da bi poslužio za potrebe *Prava naroda*. Drugi smatraju da su Rolsovi razlozi za prihvatanje socio-ekonomskih nejednakosti među narodima neubedljivi.

Rolsovo teorijsko opravdanje ljudskih prava je takođe meta napada, i taj aspekt predstavlja osnovu za treći vid kritika. Po nekima, nejasno je zašto pravo naroda zahteva samo skraćenu listu ljudskih prava, i isto tako, zašto bi neliberalni narodi uopšte prihvatili ljudska prava na listi. Drugi smatraju da je Rols napravio kobnu grešku zato što nije uključio punu listu demokratskih prava.

Četvrti tip kritika ukazuje na Rolsov navodni konzervativizam. Prema nekima, Rols uvažava kulturni pluralizam, ali po cenu zapostavljanja legitimnih razlika među pojedincima. Drugi tvrde da Rolsovo pravo naroda ne nudi nista drugo nego *modus vivendi* sa opresivnim režimima, ili da ne postoji takav entitet kao „pristojna konsultativna hijerarhija“ u stvarnosti – već samo opresivni nedemokratski režimi.³

2 Iako je nemoguće dati sveobuhvatnu listu kritika, među značajnije treba ubrojati sledeće: Baynes, Kenneth: Discourse ethics and the political conception of human rights, in *Ethics and Global Politics*, Vol. 2, No. 1(2009), str. 1-21; Beitz, Charles R.: Rawls's Law of Peoples, *Ethics*, 110 (2000): str. 669-696; Dallmayr, Fred: The Law of Peoples and the Laws of War, *Peace Review* 16:3, September 2004, str. 269-277; Forst, Rainer: Towards a Critical Theory of Transnational Justice, in *Metaphilosophy*, Vol. 32 (2001), Nos. 1/2, str. 160-179.; Hinsch, Wilfried: Global Distributive Justice, *Metaphilosophy*, vol. 32(2001), No. 1/2, str. 58-78; Moon, Donald J.: Rawls and Habermas on Public Reason: Human Rights and Global Justice, *Annual Review of Political Science*, 6 (2003): str. 257-74; Nussbaum, Martha C.: Beyond the Social Contract: Toward Global Justice, *The Tanner Lectures on Human Values*, Salt Lake City, 2002; O'Neill, Onora: Agents of Justice, *Metaphilosophy*, vol. 32, Nos. 1/2 (2001), str. 180-195; Pogge, Thomas, W.: An Egalitarian Law of Peoples, *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 23, No. 3 (Summer 1994), str. 195-224; i Tan, Kok Chor: Review of Rawls's Law of Peoples, *Canadian Journal of Philosophy*, Vol. 31, No. 1 (March 2001), str. 113-132. Kao sekundarnu literaturu o debati uputno je konsultovati: Brock, Gillian: *Global Justice – A Cosmopolitan Account*, Oxford: Oxford University Press, 2009. Za našu akademsku javnost najznačajnija kritika je Pavlović, Dušan: *Autonomija ličnosti u Rolsovoj teoriji pravde*, Fabrika knjiga, Beograd, 2005. U njoj se mogu pronaći tragovi skoro svih vidova kritika o kojima će dole biti reči.

3 Za detaljniju raspravu o različitim vrstama kritika, ili „nedostacima“ prava naroda vidi: Brock, Gillian: *Global Justice – A Cosmopolitan Account*, Oxford: Oxford University Press, 2009, str. 19-45.

Iako su u manjini, postoje autori koji smatraju da mnogi kritički argumenti polaze od pogrešnog razumevanja Rolsove pozicije, te da mnogi aspekti Rolsovog gledišta mogu da budu, i često jesu, pogrešno protumačeni.⁴ Ovde će biti ponuđena interpretacija Rolsovog *Prava naroda* koja je u skladu sa takvim „manjinskim“ gledištima⁵. Tri aspekta su posebno značajna za ovu interpretaciju Rolsa: razlika između pravde i legitimnosti, uvođenje pojma „pristojno“ usled dvosmislenosti pojma „razložno“, i koncepcija razvoja moralnosti na nivou društva, koja je preduslov razumevanja koncepta „realistične utopije“.

U ovom kontekstu rasprava između Jirgena Habermasa i Džona Rolsa nudi posebno važne pouke. Uprkos činjenici da je Rols uključio svoj odgovor Habermasu u prošireno izdanje *Političkog liberalizma*,⁶ većina autora koji se bave pitanjima međunarodne/globalne pravde ističu druge linije kritike kada tumače Rolsov „kasniji“ opus. Najčešće objašnjenje (navodne činjenice zašto Rolsov pristup nije dobar i/ili konzistentan sa njegovim ranijim delima) je da je Rols drastično promenio svoje učenje usled uticaja libertarijanske, komunitarne i multikulturalističke kritike. Smatramo da tumačenje Rolsovog *Prava naroda*, koje uzima u obzir njegovu debatu sa Habermasom i pojmove koje je Rols uveo kako bi odgovorio Habermasu, može bolje da objasni njegov pristup međunarodnim odnosima, te da pokaže da je takav pristup mnogo bolji od neostvarivih utopističkih ideja i trenutnog stanja stvari real-politike.

Imajući u vidu kritike Rolsovog stanovišta, mi ćemo započeti sa uporednim razmatranjem članka *The Law of Peoples* sa elementima ideje odnosa među nacijama iz *Teorije pravde* i sa *Pravom naroda*, kako bismo utvrdili u kojoj meri se osnove Rolsovog specifičnog pristupa međunarodnim odnosima već nalaze u njegovom prethodnom opusu. Taj pristup ćemo tumačiti uz pomoć pojmovne razlike između pravde i legitimiteta, koju Rols uvodi kao odgovor na Habermasove primedbe (1). Nastavljamo tako što u okviru određenja koja se nalaze u tom članku analiziramo

4 Primera radi: Bernstein, Alyssa: “Democratization as an Aim of Intervention”, *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, Beiheft 95, 2004; str. 23-35, Bernstein, Alyssa: “A Human Right to Democracy? Legitimacy and Intervention”, u Martin, Rex; Reidy, David (Prii.): *Rawls’s Law of Peoples: A Realistic Utopia?*, Oxford: Blackwell, 2006; str. 278-298.; Freeman, Samuel: Introduction: John Rawls – an Overview, in *The Cambridge Companion to Rawls*, Cambridge University Press, 2003, str. 1-61, Wenar, Leif: Why Rawls is Not a Cosmopolitan Egalitarian, u Martin, Rex; Reidy, David (Prii.): *Rawls’s Law of Peoples: A Realistic Utopia?*, Oxford: Blackwell, 2006; str. 95-113.

5 Džilijan Brok smatra da su takva gledišta neubedljiva. Shodno tome, postoji potreba da se tom pitanju posveti posebna pažnja ne samo zbog „dominantnog“ tumačenja na našim prostorima, već i zarad međunarodne akademske javnosti. Vidi: Brock, Gillian: *Global Justice – A Cosmopolitan Account*, Oxford: Oxford University Press, 2009, str. 19-45.

6 Rawls, John: *Political liberalism*, Expanded edition, Columbia University Press, New York, 2005; u daljem tekstu PLE.

promenu u definisanju konsultativne hijerarhije, odnosno zamenu pojma „razložno“ sa pojmom „pristojno“, što je po našem mišljenju direktan rezultat Habermasove kritike (2). Sledi kratka analiza tema iz članka *Fifty years after Hiroshima* sa krajnjom formulacijom iz Prava naroda, i razmatranje formulacija realistične utopije i izmirenja sa društvenim svetom kako bi nastanak i razvoj Rolsovih novih ideja bio objašnjen (3).

Prema dominantnim tumačenjima Rolsovog kasnijeg opusa, on je pod udarom komunitarne i multikulturalističke kritike napravio metodološki zaokret od liberalnih principa pravde, o kojima promišljaju (*deliberate*) pojedinci, do neliberalnih principa o kojima pregovaraju (*bargain*) narodi. Dušan Pavlović je u svojoj značajnoj monografiji eksplicitan po tom pitanju: „Pravo naroda neumitno navodi na zaključak da je dvadesetak godina nemilosrdne komunitarističke i multikulturalne kritike Rolsove teorije dalo rezultate“⁷. Pavlović navodi i da u Rolsovim delima nije našao nijedan razlog za takvo metodološko pomeranje, odnosno takav „sлом“ liberalizma. Isto tako, on tvrdi da do relativističkog zaokreta nije došlo 1993. godine u Političkom liberalizmu, već posle toga, te da se to može videti po novom uvodu proširenog izdanja Političkog liberalizma iz 1996. godine. Nasuprot ovakvoj interpretaciji, mi ćemo, analizirajući Rolsov tekst, pokazati kako je on još u *Teoriji pravde* u okviru nacrtu prava nacija imao sličan pristup međunarodnim odnosima, te da se promene koje predstavljaju značajnu novost nalaze u drugim momentima njegovog kasnijeg učenja. Ne samo da su određenja različitih uloga političke filozofije značajna za razumevanje tih promena, već Rols obraća posebnu pažnju na ulogu pravnih, političkih i društvenih institucija na sheme uverenja i delanja u različitim kulturama i posebno se posvećuje temama kao što su moralno postupanje u stanju rata, međunarodna distribucija resursa i etika državnštva, te na taj način daje dodatni odgovor na Habermasove primedbe.⁸ Rolsovo razlikovanje između pravde i legitimnosti i četiri uloge političke filozofije su u ovom kontekstu veoma značajni, i mogu se prilično pouzdano tumačiti kao odgovori na Habermasovu kritiku navodnog paternalizma i nedemokratskog nametanja liberalnih principa pravde.

7 Pavlović, Dušan: *Autonomija ličnosti u Rolsovoj teoriji pravde*, Fabrika knjiga, Beograd, 2005; str. 208.

8 Najznačajniji Habermasov prigovor u ovom smislu je takozvana teza o skromnosti praktičke filozofije: Skromnije samorazumevanje domašaja praktičke filozofije je neophodno zbog razočarenja u „četiri velika moralno-politička opterećenja vlastite egzistencije“: a) Glad i beda u trećem svetu; b) Mučenje i povrede ljudskosti u nepravim državama; c) Nezaposlenost i neravnomerna raspodela bogatstva na zapadu; i d) Samorazorni rizik svetskog atomskog naoružanja; Vidi: Habermas, Jürgen: „Moral i običajnost“, *Filozofska istraživanja*, sveska 4 (1985.), str. 773. Za iscrpniju raspravu o Habermasovoj kritici vidi: Dubljević, Veljko: „Kako tumačiti Habermasovu kritiku Rolsove koncepcije pravde“, *Pravni život*, Kopaonička škola prirodnog prava, 2008, str. 335-356.

(1) U *Teoriji pravde* se nalazi kratak nacrt principa za pravedne odnose među nacijama. Iako Rols u tom delu ne ulazi u detalje, većina principa koji bi bili usvojeni je već određeno, zajedno sa idejom o prvobitnom položaju za predstavnike naroda, što znači da u tom pogledu nema razlike između „ranog“ i „kasnog“ Rolsa.⁹ Principi koji predstavljaju novost u odnosu na *Teoriju pravde* eksplicitno utvrđuju dužnost naroda da poštuju ljudska prava i dužnost međusobne pomoći, koja nije zasnovana na principu razlike, već je utemeljena poput prirodne dužnosti za pojedince. Iako je u članku *The Law of Peoples* navedeno samo sedam principa, i to u drugačijem poretku, pitanje uzajamne pomoći se već razmatra u okviru te rasprave. Shodno tome, finalna verzija liste principa za međunarodne odnose iz knjige predstavlja samo reorganizaciju uz eksplicitnu dopunu principa koji se već nalaze u članku.¹⁰

Imajući u vidu sve navedeno, deluje verodostojno Rolsov stav da je pravo naroda u saglasnosti sa liberalnim principima pravde. Ipak, potrebno je pronaći odgovor na pitanja zašto je Rols u svojoj koncepciji međunarodnih odnosa postavio slabije zahteve za prihvatljivost i uvažavanje u društvu naroda, i zašto prvobitni položaj nije jednostavno proširen na sve pojedince. Ova pitanja predstavljaju osnov za interpretaciju po kojoj je Rols napustio liberalno shvatanje ljudskih prava, i stav da su ključni momenti za razumevanje kasnijeg opusa komunitaristička i multikulturalistička kritika.¹¹ U razumevanju ovih pitanja nam može pomoći distinkcija koju Rols eksplicitno uvodi u svom članku „Odgovor Habermasu“.¹²

9 Vidi: Rols, Džon: *Teorija pravde*, CID, Podgorica, 1998. (u daljem tekstu TP); poglavlje 58. U ovom poglavlju se mogu naći navodi koji korespondiraju principima 1-5 i 7 iz konačne liste. Uporedi: Beitz, Charles R.: „Rawls’s Law of Peoples”, *Ethics*, 110 (July 2000), str. 671-672.

10 Prvobitna formulacija principa iz članka je: 1. „Peoples (as organized by their government) are free and independent, and their freedom and independence is to be respected by other peoples;” 2. „Peoples are equal and parties to their own agreements”; 3. „Peoples have the right of self-defense but no right to war”; 4. „Peoples are to observe a duty of non-intervention”; 5. „Peoples are to observe treaties and undertakings”; 6. „Peoples are to observe certain specified restrictions on the conduct of war (assumed to be in self-defense)”; i 7. „Peoples are to honor human rights”. Rawls, John: „The Law of Peoples”, u: Rawls, John: *Collected papers*, Harvard University press, London, 2001. str. 529-564 (u daljem tekstu LP-CP), na ovom mestu str. 540. Dodatni princip je u knjizi formulisan kao 8: „Peoples have a duty to assist other peoples living under unfavorable conditions that prevent their having a just or decent political and social regime”. Potrebno je napomenuti da su u finalnoj verziji principi 6 i 7 zamenili mesta bez eksplicitno određenog razloga. Uporedi: Rawls, John: *The Law of Peoples with The Idea of Public Reason Revisited*, Harvard University Press, fourth printing, London, 2002. (u daljem tekstu LP-IPRR), str. 37.

11 Vidi: Pavlović, Dušan: *Autonomija ličnosti u Rolsovoj teoriji pravde*, Fabrika knjiga, Beograd, 2005; Glava 5: Pravo naroda i slom Rolsovog liberalizma. Važno je na ovom mestu naglasiti da se slažemo sa većinom zaključaka koje Pavlović iznosi u prethodnim poglavljima te knjige. Smatramo da je sporno samo Pavlovićevo tumačenje Rolsove koncepcije međunarodnih odnosa.

12 Ovim se ne želi reći da Rols pojam legitimnosti nije podrazumevao i ranije, već samo to da je u „Odgovoru Habermasu“ dodatno pojasnio mnoge delove svog učenja koji mogu biti pogrešno shvaćeni.

Naime, Rols smatra da je potrebno napraviti razliku između pravde, koja bi se u ovom slučaju mogla tražiti za dobro uređeno liberalno demokratsko društvo, i legitimnosti koja je dovoljna da bi neka praksa, politika ili društvo bili tolerisani. Iako se na prvi pogled može činiti da su „legitimno“ i „pravedno“ različite reči za isti fenomen, Rols je na primerima legitimnog vladara koji nepravedno vlada, legitimnog demokratskog režima ili legitimnog donetog zakona koji u ishodu nisu pravedni, pokazao da legitimnost govori o načinu ili proceduri dolaska do vlasti i uređenja društvenih institucija, dok ideja pravde podrazumeva ishode ili rezultate vlasti.

Legitimnost je po Rolsovom mišljenju ideja slabija od ideje pravde i nameće slabija ograničenja u pogledu praktičkog delanja. Demokratske odluke i zakoni su legitimni kada su doneti u skladu sa prihvaćenom legitimnom demokratskom procedurom. Nepravda ishoda legitimne demokratske procedure podriva njenu legitimnost, kao što i nepravednost političkog ustava podriva njegovu legitimnost. Pre saglasnosti o nepravdi, ishodi legitimne procedure su legitimni, kakvi god bili. Ova argumentacija je Rolsu poslužila da odredi ideju čisto proceduralne legitimnosti i razlikuje je od ideje pravde, i predstavlja osnovu odgovora na Habermasovu primedbu o supstancijalnosti principa pravde koji su paternalistički dodeljeni građanima pre svakog proceduralnog formiranja političke volje.

Rols je posvetio najveći deo svog „Odgovora Habermasu“ opovrgavanju sličnih tvrdnji. U tri zasebna poglavlja je odgovorio na tri moguće interpretacije teze o paternalizmu i nedemokratskoj. Džošua Koen (*Joshua Cohen*) je ove moguće interpretacije nazvao „teza o institucionalnoj subordinaciji“, „teza o omalovažavanju javne rasprave“ i „teza o nepoverenju u građane“.¹³ U ovom kontekstu je značajno da je legitimnost definisana kao proceduralna, ali i da Rols insistira na supstancijalnom elementu. Procedura koja je u drastičnoj suprotnosti sa osnovnim moralnim intuicijama razložnih osoba više nije legitimna. Rols izričito kaže da „naši promišljeni sudovi sa svojim čvrstim tačkama – kao što su osuda ustanova ropstva i kmetstva, verskog progona, potčinjavanja radničkih klasa i represije nad ženama, ili neograničenog nagomilavanja ogromnog bogatstva kao i užasne surovosti i mučenja, te opakog zadovoljstva zbog dominacije – stoje u pozadini kao supstantivna provera koja pokazuje da je svaka ideja navodno čisto proceduralne legitimnosti i političke pravde iluzorna“.¹⁴

Rols tvrdi da ideja legitimnosti ipak dopušta neodređen raspon nepravde. Ona jeste vezana za ideju pravde, ali je po Rolsu njena uloga da utvrdi određeni postupak za odlučivanje pošto se usled tereta rasuđivanja ne može

13 Vidi: Rols, Džon: „Odgovor Habermasu“, Nova srpska politička misao, br. 2- 3/1998.; str. 113-159; (u daljem tekstu „Odgovor“) i Cohen, Joshua : „For a Democratic Society“, u Freeman, Samuel (Prirednik): *The Cambridge Companion to Rawls*, Cambridge University Press, 2003, str. 86-138.

14 „Odgovor“, str. 157.; PLE, str. 431. Prevod na srpski jezik odstupa od originala. Citat je ispravljen kako bi u potpunosti izražavao značenje u originalu.

uvek postići saglasnost. Osnovna poenta je da legitimnost predstavlja deo „ne-idealne“ teorije, te definiše institucije i prakse koje su prihvatljive i mogu se tolerisati iako nisu u potpunosti pravedne. To znači da jedno društvo ne mora biti u potpunosti pravedno (ili liberalna demokratija) kako bi bilo uvažavan i ravnopravan član u „društvu naroda“, te zaštićeno od strane intervencije legitimnim međunarodnim pravom.

Osnova ovog tumačenja se može predstaviti logičkim nizom. Iako je ovo samo jedna moguća interpretacija, može se reći da je u dovoljnoj meri utemeljena u Rolsovom stanovištu, te da objašnjava mnoge aspekte njegovog učenja koji su do sada bili nerazjašnjeni. Ovaj niz isto tako pretpostavlja da je Rols pokušao da ponudi sistematsko opravdanje ljudskih prava koje bi bilo ubedljivo i prihvatljivo osobama i narodima koji a) podržavaju neku kolektivističku (religijsku ili hegelijansko-marskističku) koncepciju pravde utemeljenu na javnom dobru, b) su podozrivi prema liberalno-demokratskim društvima zbog njihovih imperijalističkih i kolonijalističkih pretenzija (i to ne samo iz prošlosti) i c) su zabrinuti da strane intervencije zarad ljudskih prava u stvari predstavljaju skrivene interese i težnje za dominacijom:

1. Da bi neko društvo moglo dobiti status dobro uređenog liberalnog društva, ono bi trebalo da bude pravedno.

2. Da bi neko društvo bilo pravedno, moraju se poštovati principi pravde, uključujući i princip razlike, i jaka koncepcija ljudskih prava koja je sadržana u liberalnoj političkoj kulturi u vidu političkih vrednosti.

3. U međunarodnim odnosima nije moguće uspostaviti potpuno pravedne odnose, već se moramo zadovoljiti idejom legitimnosti.

4. Legitimnost je ideja slabija od ideje pravde i nameće slabija ograničenja u pogledu praktičkog delanja, jer dopušta neodređen raspon nepravde.

5. Dobro uređeno liberalno društvo nema pravo da nameće svoje uređenje ili svoju kulturu drugim narodima i društvima, niti da sankcionira druge narode samo zato što nisu liberalni.

6. Dobro uređeno liberalno društvo treba da toleriše društva koja su legitimno uređena u skladu sa voljom naroda.

7. Pošto ideja legitimnosti dopušta neodređen raspon nepravde, predstavnici dobro uređenih društava treba da formulišu minimalne uslove za tolerisanje nepotpuno pravednih društava, koje bi mogli prihvatiti i predstavnici legitimno uređenih društava.

8. Da bi neko društvo bilo legitimno, mora se poštovati makar manji raspon ljudskih prava, dok pitanja elementarne društvene pravde moraju zadovoljavati minimalne prirodne dužnosti koje važe za sve moralne delatne subjekte.¹⁵

15 Za određenje prirodnih dužnosti uporedi: TP, poglavlja 18,19, 51, i 52. Ovim logičkim nizom smatramo da smo opovrgli zaključak po kome je Rols odlučio da zastupa *modus vivendi* ili *status quo* i odustao od formulacije i odbrane univerzalnih principa pravde. Vidi: Pavlović, Dušan: *Autonomija ličnosti u Rolsovoj teoriji pravde*, str. 229; i Brock, Gillian: *Global Justice – A Cosmopolitan Account*, Oxford: Oxford University Press, 2009, str. 19-45.

Shodno tome, dobro uređena liberalna društva moraju tolerisati narode koji uvažavaju minimalnu koncepciju ljudskih prava, i za sve njih pojedinačno i međusobno važe dužnost pravde (*Duty of justice*), dužnost uzajamnog poštovanja (*Duty of civility*) i dužnost uzajamne pomoći (*Duty of assistance*). Da bismo adekvatno odgovorili na tezu o slomu Rolsovog liberalizma, osim našeg logičkog niza potrebno je da ukratko razmotrimo i dodatne razloge za prihvatanje legitimnosti u međunarodnim odnosima nasuprot strogih zahteva pravde. Ukoliko pođemo od distinkcije između pravednog i legitimnog, postavlja se pitanje na koji način se može tumačiti Rolsov stav da *Pravo naroda* predstavlja razmatranja o tome kako razložni građani i narodi mogu da žive zajedno u miru i pravednom svetu. Pošto bi nametanje svog unutrašnjeg uređenja i prepuštanje međunarodnih odnosa samo racionalnim interesima bilo nepravedno, potrebno je odrediti moralni minimum koji vredi za sve delatne subjekte. Prirodne dužnosti predstavljaju taj moralni minimum, i shodno tome, osnovni postulati prava naroda proizlaze iz prirodnih dužnosti, i u potpunom su skladu sa idejom da su narodi moralno odgovorni i sposobni za razložnost, a ne samo za puku racionalnost.¹⁶

Dodatnu potvrdu za ovakvo tumačenje opet nalazimo u Rolsovom tekstu. Naime, i u članku i u knjizi on postulira razliku između prava naroda i međunarodnog prava. Međunarodno pravo predstavlja postojeći pozitivni pravni poredak, koji je nekompletan u mnogim pogledima jer mu nedostaje efektivna shema sankcija koja normalno karakteriše pravni poredak. Sa druge strane, pravo naroda čini skup političkih koncepata sa principima prava, pravde i opšteg dobra, koji određuje sadržaj liberalne koncepcije pravde proširene i primenjene na međunarodno pravo, i daje koncepte i principe po kojima se ono može prosuđivati.¹⁷

Naša interpretacija je utemeljena i u sva tri dela teksta *Teorije pravde*. Naime, u drugom poglavlju te knjige Rols naglašava da uslovi za pravo nacija mogu zahtevati drugačiji principe, te da se do njih dolazi na unekoliko drugačiji način. U osamnaestom poglavlju se kaže kako je bitno da se principi pravde za institucije osnovne strukture društva razmatraju prvi, da slede principi za pojedince i tek onda principi za pravo nacija. U devet-

16 Vidi: LP-IPRR, str. vi. Rols je uveo podelu na 1. liberalna društva; 2. pristojna društva (*decent societies*), 3. društva opterećena problemima (*burdened societies*), 4. zemlje izvan zakona (*outlaw states*), i 5. benevolentne apsolutizme. Kao što se može videti iz date podele Rols ne smatra da narodi mogu biti van zakona, već isključivo države. Isto tako, samo narodi su sposobni za razložnost, dok su države puko racionalne. Vidi: LP-IPRR str. 4, 5, 9, 48, 80-81, 94-95. Mi nećemo ulaziti u sve detalje Rolsove klasifikacije, već pokušavam da utvrdimo razloge postojanja različitih standarda za liberalna i neliberalna društva. Uporedi Pavlović, Dušan: *Autonomija ličnosti u Rolsovoj teoriji pravde*, str. 202-203.; i Brock, Gillian: *Global Justice – A Cosmopolitan Account*, Oxford: Oxford University Press, 2009, str. 19-45.

17 Vidi: LP-CP, 536. Uporedi: LP-IPRR, str. 3-10.

naestom poglavlju Rols tvrdi da je jedan od ciljeva prava nacija da se obezbedi prepoznavanje prirodnih dužnosti u odnosima između država.

Prirodne dužnosti, za koje smo videli kako predstavljaju osnov prava naroda, odnosno u najranijoj formulaciji prava nacija, dobijaju detaljnije određenje u drugom delu *Teorije pravde*. Osim u poglavljima 51 i 52 gde su detaljnije razmotreni princip pravičnosti koji određuje obaveze i karakter prirodnih dužnosti, od 53. poglavlja pa nadalje Rols polazi od tih određenja kako bi utvrdio da li, pod kojim uslovima i u kojoj meri nepravedne institucije i aranžmani mogu biti tolerisani. Značajno je njegovo pominjanje mešovitih koncepcija, koje ne odgovaraju u potpunosti principima pravde, ali nisu nerazložne. Iako je u prvom redu razmotrio utilitarizam kao moguću alternativu, smatramo da bilo koja koncepcija koja nije potpuno pravedna u skladu sa dva principa pravde, ali ne počiva na pukoj sili već na *bona fide* uverenjima članova nekog društva, zaslužuje da bude tolerisana.

Iako u Rols u *Teoriji pravde* nije odredio koji bi bio taj minimum za tolerisanje, niti je pre polemike sa Habermasom uopšte eksplicitno uveo razlikovanje između pravde i legitimnosti, smatramo da smo dovoljno uverljivo pokazali kako bi uvažavanje prirodnih dužnosti mogao biti taj moralni minimum. Naše tumačenje o značaju razlike između pravde i legitimnosti potpuno je u skladu sa Rolsovim stavom u 53. poglavlju da dužnost uzajamnog poštovanja zahteva stepen prihvatanja defekata u institucijama i dužnu uzdržanost kako se međusobno poverenje ne bi urušilo. Ovde Rols pominje stanje blisko pravdi u kome postoje nepravedni zakoni, kao i stepen usklađenosti sa pravdom koji je razložno očekivati. U poglavljima 54, 55 i 57 su razmotreni status većinskih odluka i pitanje građanske neposlušnosti, a ta razmatranja su svakako jasnija kada se ima u vidu razlikovanje između pravde i legitimnosti. Smatramo da je Rols imao u vidu ove momente svog učenja kada je odgovarao na Habermasove primedbe i tvrdio da je njegova kritika doprinela jasnijem predstavljanju pravde kao pravičnosti.

U 56. poglavlju je definisan prigovor savesti, i tu je dato Rolsovo razmatranje o tome kako pravedno postupati sa onima koji iz religijskih razloga i principa odbijaju neke od zahteva koji su u skladu sa principima pravde. Iz ovih razmatranja se svakako može izvesti zaključak da je svrha *Prava naroda* da izvrši najavljeno utvrđivanje granica nepravde koja se može tolerisati, te da tolerisanje Kazanistana, kao hipotetičkog društva zasnovanog na tumačenju Islama koje nije nerazložno, ne protivreči duhu i slovu *Teorije pravde*. Rols je formulisao svoju teoriju pravde kao određeni standard „na osnovu koga se procenjuje distributivni vid osnovne strukture društva“,¹⁸ ali je isto tako smatrao da je taj standard ideal, te da sva društva

18 TP, str. 26.

ostupaju od njega u većoj ili manjoj meri. Razmatranja građanske neposlušnosti i prigovora savesti ukazuje na to da Rols smatra da je stabilnost pravnog poretka izuzetno bitna, te da je potrebno imati tolerancije i pokazati uzdržanost, čak i kada je jasno da određeni zakon, institucija ili odluka protivreče principima pravde.

Već smo naglasili kako je u 58. poglavlju dat nacrt principa za pravo nacija. Ono što ovde valja ponovo naglasiti je činjenica da Rols kaže kako je za određenje ovih principa bilo nužno razmotriti principe pravde za osnovnu strukturu društva, zatim principe za pojedince, pa tek onda postulirati drugačiji prvobitni položaj u kome se nalaze predstavnici društava. Još na tom mestu u *Teoriji pravde* je postulirano da je osnovni princip prava nacija *jednakost*, tako da nezavisni narodi organizovani kao države imaju određena fundamentalna jednaka prava, analogno jednakim pravima građana u ustavnom režimu. Posledica ove jednakosti je po Rolsu princip samoodređenja, odnosno pravo naroda da uredi svoje (unutrašnje i spoljne) poslove bez intervencije stranih sila (dok god se ne ophode agresivno prema susedima ili ne krše osnovna ljudska prava). U 59. poglavlju Rols kaže kako je, među pitanjima bitnim pri određenju principa za ispravan odnos prema nepravdama, obradio samo pitanje građanske neposlušnosti. Iz toga se može zaključiti da ostala razmatranja, iako najavljena u različitim delovima njegove prve knjige, očekuju detaljniju razradu, tako da možemo zaključiti kako *Pravo naroda* zaista predstavlja nastavak Rolsovih početnih ideja.

I u trećem delu *Teorije pravde* Rols podrazumeva isti pristup u razmatranju prava nacija. Naime, pitanja stabilnosti, koja su po Rolsu ključna za održivost koncepcije pravde, zahtevaju da se dobro uređeno društvo prvo razmatra kao izdvojeno od drugih, te da se tek pri razmatranju prava nacija promeni ta pretpostavka. U 69. poglavlju Rols kaže da stabilna dobro uređena društva korespondiraju različitim koncepcijama pravde, a kako analiza razvoja moralnosti i osećaja za pravdu (poglavlja 70-72) pokazuje da je društvo uređeno u skladu sa dva principa pravde najrazložnije i najstabilnije. Sva ova razmatranja pokazuju da su pitanja pokrenuta u *Pravu naroda* i dalje u okviru Rolsovog ranijeg opusa, te tako sa našim tumačenjem koje polazi od razlike između pravde i legitimnosti možemo objasniti ne samo Rolsov stav, već i druga pitanja koje druge interpretacije naznačuju kao otvorena ili problematična.

U *Pravu naroda* razmatranje principa za međunarodne odnose polazi od tačke gledišta dobro uređenog liberalnog društva, što je neophodno da bi to društvo bilo pravedno ne smo u unutrašnjem uređenju, već i u svojim odnosima sa drugim narodima. Rols je zatim prešao na razmatranje principa sa tačke gledišta neliberalnog društva, i naglasio da se takva društva imaju uvažavati u njihovoj različitosti, što je u skladu sa dužnošću uzajamnog poštovanja, te da se ne treba vršiti pritisak ukoliko su njihove insti-

tucije usklađene sa sveobuhvatnom koncepcijom pravde, što je u skladu sa dužnošću pravde. Rols je ovaj momenat legitimiteta sumirao sa uslovima prihvatljivosti za pravni sistem neliberalnog društva. Prvi uslov je da to društvo nije agresivno. Drugi uslov se sastoji iz tri dela: a) pravni sistem tog društva treba da štiti osnovna ljudska prava za sve članove društva; b) pravni sistem nameće i druge moralne dužnosti i obaveze (osim osnovnih ljudskih prava) svima koji se nalaze na teritoriji naroda, i c) za sistem prava sudije i ostali činovnici zaduženi za njegovu administraciju iskreno i ne bez razloga veruju da je vođen koncepcijom pravde zasnovanom na zajedničkom dobru.¹⁹ Sa druge strane, neliberalnim društvima kojima iz nekog razloga nije pošlo za rukom da budu dobro uređena bilo kakvom koncepcijom pravde se ima pomoći, što je potpuno u skladu sa dužnošću pravde i dužnošću uzajamne pomoći. Takva društva još uvek nisu ravnopravna, i dužnost je dobro uređenih društava da im pomognu pri dostizanju ravnopravnosti i punog moralnog statusa.²⁰

Čarls Bajc (*Charles Beitz*) je pretpostavio da Rolsov pristup u razmatranju naroda a ne individua u međunarodnim odnosima proizlazi iz pragmatičkih razloga, odnosno pitanja političke realnosti, i zbog bojazni da bi kosmopolitski pristup nužno bio manje tolerantan prema različitosti političkih tradicija i kultura. On smatra da se prvi razlog može logički opovrgnuti kao *non sequitur*, dok je drugi razlog po njemu opet logički nedosledan jer počiva na cirkularnosti.²¹ Ipak, iz našeg tumačenja moralnog minimuma za delatne subjekte proizlazi da je ravnopravnost bitno određenje pravičnosti. Narodi mogu imati svoju sveobuhvatnu koncepciju pravde koju prihvata velika većina pripadnika tog naroda, po kojoj pravda ne proizlazi iz odnosa individua, već iz kolektiviteta. Ukoliko konstrukcija drugog prvobitnog položaja ne bi uvažila takvu mogućnost, narodima kao delatnim subjektima bi bio uskraćen moralni status. Ovakvo tumačenje nalazi svoje potkrepljenje u Rolsovom tekstu. Naime, Rolsovo razmatranje teritorije kao svojine naroda predstavlja

19 LP-IPRR, str. 64-67. Uporedi: LP-CP, str. 546.

20 Ovim smatramo da smo uputili primedbu razložne sumnje na tumačenje po kome je postulirana nejednakost kao osnovni princip, i da nedoslednosti odaju želju da se održi *status quo* nejednakosti između naroda ili *modus vivendi* sa opresivnim režimima. Vidi: Pavlović, Dušan: *Autonomija ličnosti u Rolsovoj teoriji pravde*, str. 206-217; i Brock, Gillian: *Global Justice – A Cosmopolitan Account*, Oxford: Oxford University Press, 2009, str. 19-45.

21 Vidi: Beitz, Charles R.: "Rawls's Law of Peoples", *Ethics*, 110 (July 2000), str. 681-682. Autori koji zastupaju ideju globalne pravde u velikoj meri nude slične argumente. Vidi: Pogge, Thomas, W.: *An Egalitarian Law of Peoples*, *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 23, No. 3 (Summer 1994), str. 195-224; i Brock, Gillian: *Global Justice – A Cosmopolitan Account*, Oxford: Oxford University Press, 2009, str. 19-45. Slično zaključuje i Pavlović, mada on iznosi još ozbiljnije optužbe na račun moralnog relativizma, skepticizma i cinizma Rolsovog *Prava naroda*. Vidi: Pavlović, Dušan: *Autonomija ličnosti u Rolsovoj teoriji pravde*, posebno str. 38-39; i 229-231.

osnovu za ovakav pristup. Ukoliko određeni delatni subjekt nije odgovoran za održavanje svojine i ne snosi posledice za neodgovornost, ta svojina ima tendenciju da propada. S obzirom na to da pojedinci ne mogu biti odgovorni za teritoriju naroda, a za državu ne možemo reći da je moralni delatni subjekt sa svim moralnim pravima (moglo bi se reći da država kao vid uređenja nema pravo na samoodržanje i egzistenciju, dok narod ima), ispravan pristup u određenju međunarodnih odnosa treba da pođe od naroda.²²

Naša interpretacija Rolsovog pristupa razjašnjava još jedan moment koji je sporan po Bajcovom tumačenju. Naime, Bajc naglašava kako Rols, nasuprot konvencionalnom shvatanju, smatra da se intervencija u domenu drugog društva ne opravdava dobrom koje bi takva intervencija donela onima čija su prava ugrožena, već samo iz razloga međunarodne stabilnosti. On tvrdi da strateški interes međunarodne sigurnosti nema korelacije sa moralnim statusom ljudskih prava, tako da je formulacija netolerisanja država koja narušavaju ljudska prava zbog toga što su agresivne i opasne nedovoljna i neutemeljena.²³

Ipak, ukoliko pođemo od našeg logičkog niza, zaključićemo da se intervencija ne može zasnovati na *pojedinačnim slučajevima* kršenja ljudskih prava ili nepravde (Rols često naglašava da su takozvana liberalna društva često nepravedna, pogotovo u odnosima sa drugim društvima), već iz sposobnosti institucija tih društava da sama reaguju na kršenje ljudskih prava i nepravde uopšte. Intervencija, po ovom tumačenju, usled uvažavanja ideje legitimiteta kao slabije od ideje pravde, proizilazi iz dužnosti pravde. Podsećanja radi, ova dužnost zahteva od delatnog subjekta podržavanje i unapređivanje postojećih pravednih ustanova, kao i ponašanje u skladu sa njima. Najpre, ova dužnost zahteva poštovanje postojećih pravednih (a po našem tumačenju i legitimnih) ustanova. Drugi deo dužnosti pravde nalaže svakom moralnom delatnom subjektu da pomogne u konstituisanju i unapređenju pravednih (ili legitimnih) uređenja, u slučajevima kada ona ne postoje, barem ukoliko se to može učiniti bez velike štete.²⁴

Smatramo da nije ispravan Bajcov zaključak kako je isključivanje određenih tipova društava iz međunarodnog prvobitnog položaja naštetilo pret-

22 Vidi: LP-IPRR str. 39. Uporedi: LP-CP, str. 541.

23 Vidi: Beitz, Charles R.: "Rawls's Law of Peoples", *Ethics*, 110 (July 2000), str. 685. Slično zaključuje i Pavlović i zbog toga kaže: „...nije bilo filozofa koji je više od Rolsa učinio na obnovi i promovisanju liberalnih principa pravde, ali i ... nije bilo filozofa koji je više od njega samog doprineo da se ti principi i obesmisle.“ Pavlović, Dušan: *Autonomija ličnosti u Rolsovoj teoriji pravde*, str. 39. Džilijan Brok u istom ključu Rolsove argumente naziva „neubedljivim“. Vidi: Brock, Gillian: *Global Justice – A Cosmopolitan Account*, Oxford: Oxford University Press, 2009, str. 19-45.

24 Vidi: TP, str. 306.

postavljenoj univerzalnosti ljudskih prava.²⁵ Iako on ispravno primećuje da ljudi zaslužuju određeni tretman zbog njihovih karakteristika kao ljudskih bića, on nije nedvosmisleno pokazao kako Rols ne uvažava činjenicu da ljudska bića kao takva zaslužuju određena ljudska prava. Naša interpretacija, time što polazi od razlikovanja između pravednosti i legitimnosti, ukazuje da Rols i dalje smatra da je pravda (sa jakom koncepcijom ljudskih prava) univerzalna, dok legitimnost zavisi od proceduralnih karakteristika ustanova i političkih kultura. Na sličan način se može tumačiti i Rolsovo dopuštanje odstupanja od liberalno-demokratskog principa jedan čovek - jedan glas u neliberalnim društvima, te razumeti kako prigovor o zapostavljanju ljudskog prava na demokratiju ne uvažava sve aspekte Rolsovog stanovišta.²⁶

Naime, da bi neko društvo bilo pravedno, ono mora biti demokratsko, i isto tako mora tolerisati hijerarhijska društva koja uvažavaju interese različitih staleža prilikom donošenja odluka, jer su takva društva na putu ka demokratiji. Ukoliko se na taj način protumače Rolsove konstatacije o tome da bi mešanje načinilo štetu, narušilo samopoštovanje neliberalnog naroda i dužnost međusobnog uvažavanja, smatramo da su potpuno u skladu sa njegovim prethodnim učenjem.²⁷ Naš zaključak da se takvi narodi doživljavaju kao da su na putu ka demokratiji proizlazi iz Rolsove formulacije razvoja moralnosti u dobro uređenom društvu. Naime, u *Teoriji*

25 Vidi: Beitz, Charles R.: "Rawls's Law of Peoples", *Ethics*, 110 (July 2000), str. 686. Iako se u Rolsovom tekstu mogu pronaći navodi koji kao da potkrepljuju tumačenje po kome se ljudskim pravima, pa čak i ideji pravde uskraćuje univerzalno važenje, mi smatramo da te formulacije predstavljaju rezultat Rolsove bojazni kako bi zahtevanje da svi narodi prihvate liberalne principe vodilo agresivnom nametanju, i time nerazložnom i nepravednom odnosu prema drugim narodima, koji bi vodio daljim sukobima i nerazumevanjima. Iako je jasno da su principi pravde univerzalni, izuzetno je bitno da narodi samostalno dostignu stepen razvoja moralnosti koji garantuje uvažavanje minimalnih ljudskih prava, jer to prirodno vodi daljem moralnom razvoju. Ovakvo naše tumačenje se može potkrepiti i Rolsovom konstatacijom da se određenje ljudskih prava koje se može konstruisati i iz kolektivističke doktrine asocijativnog morala ne može odbaciti kao svojstveno samo zapadnoj tradiciji. Vidi: LP-CP, str. 552-553. Uporedi: LP-IPRR, str. 72-73.

26 Za toleranciju od strane liberalnog naroda je potrebna makar konsultativna praksa i neki vid uvažavanja volje naroda. Za određenje konsultativne prakse neliberalnog naroda i kratko poređenje sa demokratskom procedurom vidi: LP-IPRR str. 72; i LP-CP, 546. Uporedi: Beitz, Charles R.: "Rawls's Law of Peoples", *Ethics*, 110 (July 2000), str. 687. Bajc usputno spominje ovu konsultativnu praksu, ali smatra da to nije dovoljno. Slična razmatranja su navela i Pavlovića da zaključuje kako je Rols pošao od neliberalnih premisa i principa. Vidi: Pavlović, Dušan: *Autonomija ličnosti u Rolsovoj teoriji pravde*, str. 196. Do sličnog zaključka dolazi i Alisa Bernstein. Vidi: Bernstein, Alyssa: »A Human Right to Democracy? Legitimacy and Intervention«, u Martin, Rex; Reidy, David (Eds.): *Rawls's Law of Peoples: A Realistic Utopia?*, Oxford: Blackwell, 2006; str. 278-298.

27 Vidi: LP-IPRR str. 62. U prvobitnoj formulaciji se ovaj aspekt može pronaći u insistiranju da prvobitni položaj bude pravičan prema svim narodima i da ne treba da podržava predrasude prema neliberalnim narodima. Vidi: LP-CP, str. 548-549.

pravde je kolektivistička koncepcija morala koja posmatra pojedince kao deo asocijacija postulirana kao drugi stepen razvoja moralnosti.

Razvoj polazi od moralnosti autoriteta, preko moralnosti asocijacije, i vodi ka moralnosti principa u dobro uređenom društvu. Moralnost autoriteta je privremena i nužna kod dece zbog njihove posebne situacije i ograničenog razumevanja. Za razliku od prvog stupnja razvoja moralnosti, Rols smatra da je moralnost asocijacije stupanj koji obuhvata veliki broj slučajeva, te da može čak da uključuje i nacionalnu zajednicu kao celinu. Na ovom stupnju se i sama porodica posmatra kao mala asocijacija, normalno karakterisana kao definisana hijerarhija, u kojoj svaki član ima određena prava i dužnosti. Prema Rolsovom shvatanju, ovaj tip moralnog pogleda se proširuje na ideale koji se usvajaju u kasnijem životu, na različite statuse i zanimanja, pa čak i na status člana društva. Praćenje određenih ideala na ovom stupnju po Rolsu prirodno vodi ka moralnosti principa.²⁸

Rols naglašava da moralnost principa predstavlja poslednji stupanj na kome su prethodni ideali konačno shvaćeni i organizovani u koherentni sistem putem opštih principa. Ovi nivoi razvoja se mogu posmatrati ne samo kao stupnjevi za individue, već i kao stupnjevi razvoja društva, i to se da videti u 76. poglavlju *Teorije pravde*. Rols kaže da moralnost autoriteta, kada se razmatra kao moralnost za društveni poredak kao celinu, redovno zahteva samožrtvovanje zarad višeg dobra i potcenjuje pojedince i manje asocijacije. Iz toga se može zaključiti da je moralnost asocijacija stupanj razvoja moralnosti u određenom društvu koji se može tolerisati, jer legitimno uređuje odnose i vodi ka moralnosti principa, dok se moralnost autoriteta ne može tolerisati na nivou društva. Imajući sve navedeno u vidu, moglo bi se pretpostaviti i da je Rolsova razlika između društava zasnovana na pomenutim stupnjevima. U tom slučaju, liberalna društva bi bila najrazvijenija (moralnost principa), pristojna društva bi bila u razvoju (moralnost asocijacija), dok bi benevolentni apsolutizmi bili nerazvijeni u moralnom smislu (moralnost autoriteta). Neidealni slučajevi društava opterećenih problemima i država van zakona bi bili primeri društava koji nisu uspeli da postignu moralni status iz različitih razloga, ili je njihova elita odlučila da u potpunosti zanemari moralnu tačku gledišta zarad (cinične) efikasnosti i korisnosti.²⁹

28 Vidi: *Teorija pravde*, poglavlja 69-72. Ova razmatranja čine okosnicu Rolsovog rešenja pitanja stabilnosti.

29 U poslednjih šest paragrafa ovog poglavlja Rols pokazuje kako su principi pravde superiorniji u odnosu na princip koristi, te da je i Mil svojom argumentacijom pokazao da uvažavanje principa kao što je princip razlike podrazumeva najviši stepen razvoja ljudskog uma. Po njemu, pitanje stabilnosti je dodatno potvrđeno ukazivanjem na to da su principi pravde bliži evolutivnim tendencijama ljudskog roda u odnosu na princip koristi. Ako sposobnost za različite forme moralnog ponašanja ima neki vid genetskog utemeljenja, Rols tvrdi da bi

Vidimo kako je pitanje stabilnosti veoma bitno za ispravno razumevanje Rolsovog stanovišta. Zbog toga razmatramo još jedan Bajcov zaključak. Naime, on je izneo tvdnju da je Rolsova teorija nestabilna, jer počiva na oštroj razlici između domaćeg i međunarodnog područja. Ovaj stav je zasnovan na razmatranju drugačijeg pristupa između principa razlike i slabog zahteva dužnosti uzajamne pomoći.³⁰ Svakako je značajno pitanje zašto bismo se zadovoljili sa minimumom, kada smo već svesni bolje alternative. Pokušaćemo opet da nađemo odgovor u nekom od Rolsovih tekstova.

On je u svojim predavanjima o istoriji političke filozofije pokazao na primeru Lokove teorije zašto bi građani kao racionalni i razložni izabrali klasno društvo i imovinski cenzus, u skladu sa mogućim alternativama.³¹ U ovoj analizi Rols polazi od suprotstavljenih interesa onih koji imaju imovinu i onih koji nemaju imovinu. S obzirom na to da su strane u pregovorima racionalne i razložne, one žele da ispune što je moguće više od svojih interesa, ali i žele da postignu dogovor. Zbog toga što obe strane ne mogu da spreče lošije alternative u odnosu na njihove interese, niti da nateraju drugu stranu na svoju preferiranu alternativu, u ovom slučaju svi prihvataju imovinski cenzus kao najmanje lošu alternativu.

Analogno ovakvom Rolsovom zaključivanju, možemo poći od stava da u međunarodnim odnosima nije moguća alternativa da se postojeće stanje u jednom koraku dovede do kosmopolitskog ideala i/ili potpuno pravednih odnosa, zato što ne postoji odgovorni delatni subjekt na globalnom nivou koji bi bio u mogućnosti da adekvatno zaštititi interese svih pojedinaca i naroda, i nedostaje efektivna shema sankcija koja normalno karakteriše pravni poredak. S obzirom na to da narodi mogu biti posmatrani kao moralni delatni subjekti i legitimno mogu biti tretirani kao uračunljivi, alternative koje preostaju su: 1) očuvanje *statusa quo* i 2) uspostavljanje makar legitimnih odnosa. Racionalni i razložni

altruizam u strogom smislu bio ograničen na srodničke i druge manje zajednice. U ovakvim slučajevima bi spremnost za značajno samožrtvovanje išla u prilog sopstvenog potomstva tako da bi bila evolutivno izabrana. Sa druge strane, društvo koje bi imalo snažnu sklonost ka nadležnosnom ponašanju u odnosu sa drugim društvima ugrozilo bi postojanje sopstvene kulture i njegovi članovi bi rizikovali stranu dominaciju. Rols zaključuje kako spremnost da se poštuju principi pravde i prirodne dužnosti u odnosima sa nesrodničkim pojedincima i grupama predstavlja evolutivnu prednost, tako da se može reći da su prirodnije utemeljenje osećaja za pravdu koji dele sva ljudska bića. Vidi: *Teorija pravde*, poglavlje 76.

30 Vidi: Beitz, Charles R.: "Rawls's Law of Peoples", *Ethics*, 110 (July 2000), str. 691-694. Slične argumente iznosi Džilijan Brok i Tomas Pog. Vidi: Brock, Gillian: *Global Justice – A Cosmopolitan Account*, Oxford: Oxford University Press, 2009, str. 19-45; i Pogge, Thomas, W.: *An Egalitarian Law of Peoples*, *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 23, No. 3 (Summer 1994), str. 195-224.

31 Vidi: Rawls, John: *Lectures on the History of Political Philosophy*, Harvard University Press, London, England, 2007; (u daljem tekstu LHPP), str. 138-155.

predstavnici bi prihvatili uspostavljanje legitimnih odnosa kao najmanje lošu alternativu.³²

Videli smo kako se pitanja koja smo pokrenuli do sada uz pomoć našeg tumačenja mogu podvesti pod Rolsovo ranije učenje. Iako smo u dosadašnjoj argumentaciji pretpostavili razliku između pravednog i legitimnog, koja je eksplicitno navedena i jasnije određena tokom polemike sa Habermasom, Rolsova prvobitna koncepcija međunarodnih odnosa je nastala ranije. Osnov ove koncepcije se najpre nalazio u pojmu razložnosti. Alen Bjukenen (*Allen Buchanan*) je to uverljivo pokazao u svojoj analizi Rolsovog članka *The Law of Peoples*. On je tumačio Rolsov koncept tolerisanja neliberalnih naroda u okviru razložnosti kao kriterijuma legitimnosti. Po njegovoj interpretaciji, društvo organizovano u skladu sa sveobuhvatnom koncepcijom dobra ispunjava kriterijum razložnosti ako i samo ako takvu doktrinu može konzistentno da podržava razložna osoba.³³

To nas dovodi do jedne od značajnijih promena u Rolsovom stanovištu. Za razliku od prvobitne koncepcije iz članka *The Law of Peoples*, u knjizi *Pravo naroda* Rols za neliberalne narode više ne tvrdi da su „razložni“ već „pristojni“ i daje posebno određenje pristojnosti koje je osnova legitimnosti neliberalnih naroda, a mi pretpostavljamo da je za to zaslužna upravo Habermasova kritika dvosmislenosti pojma razložno.

32 Mnogi autori navode da je Rolsova koncepcija progresivna u odnosu na postojeće stanje realpolitike u međunarodnim odnosima. Čarls Bajc zaključuje da je *Pravo naroda*, sa koncepcijom onoga što je razložno očekivati da je ostvarivo u međunarodnim odnosima, uputilo izazov kosmopolitskim teoretičarima da konstruišu održivu kosmopolitsku verziju međunarodnih odnosa, koja bi mogla da odgovori Rolsovoj. Vidi: Beitz, Charles R.: „Rawls's Law of Peoples”, *Ethics*, 110 (July 2000), str. 694. Slično tvrdi i Džilijan Brok, koja svoju teoriju započinje upravo raspravom o Rolsovom *Pravu naroda* i mogućnošću da „realistička utopija” ponudi više. Vidi: Brock, Gillian: *Global Justice – A Cosmopolitan Account*, Oxford: Oxford University Press, 2009; Za razliku od takvih stavova, Pavlović insistira da je u domenu međunarodnih odnosa Rols prihvatio *modus vivendi* i *status quo* umesto tolerancije i jednakosti. Vidi: Pavlović, Dušan: *Autonomija ličnosti u Rolsovoj teoriji pravde*, str. 216.

33 Alen Bjukenen je predložio sledeći logički niz za ispravno razumevanje prvobitne Rolsove koncepcije međunarodnih odnosa: „1. Društvo ima pravo da bude smatrano uvaženim članom u društvu naroda ako i samo ako je organizovano u skladu sa različitim principima; 2. Principi za organizaciju društva su razložni ako i samo ako bi mogli biti prihvaćeni od strane razložnih osoba, tj. od onih koji a) prihvataju terete rasuđivanja i b) su spremni da predlože i prihvate pravične uslove saradnje; 3. Oni koji prihvataju teret rasuđivanja neće pokušavati da nametnu svoju koncepciju dobra drugim društvima, odnosno nisu ekspanzionistički nastrojeni; 4. Društvo je organizovano u skladu sa pravičnim uslovima saradnje ako i samo ako je organizovano putem koncepcije pravde opšteg dobra (*common good conception of justice*); 5. Ako je društvo organizovano u skladu sa koncepcijom pravde opšteg dobra, ono će uvažavati ljudska prava; i 6. Dakle, društvo ima pravo da bude smatrano uvaženim članom u društvu naroda ako i samo ako nije ekspanzionističko i ako poštuje ljudska prava.“ Buchanan, Allen: „Justice, Legitimacy and Human Rights”, u Davion, Victoria; Wolf, Clark (Eds.): *The Idea of Political Liberalism*, Rowman & Littlefield, Lanham, Maryland, 2000; str. 78.

(2) Habermas je u svojoj kritici Rolsa izneo zamerku da se *reasonable* naizmenično koristi u smislu *umnosti* kategoričkog imperativa i u smislu *razložnosti* tolerancije prema različitim autentičnim pogledima na svet i koncepcijama samorealizacije pojedinaca i grupa. Isto tako, u kritici je razmatrana komplementarnost pojmova *reasonable* i „istinito“, čiji smisao Habermas određuje kroz „dve alternativne interpretacije: a) *reasonable* možemo da shvatimo u smislu praktičkog uma kao sinonim za »moralno istinit«, odnosno kao pojam valjanosti analogan istini; i b) *reasonable* možemo shvatiti na način sličan pojmu »promišljenosti« u bavljenju stano- vištima neutvrđene istinitosti, te označava razložna neslaganja - civili- zovan stav u uslovima pogrešivosti.“³⁴ Razlika na kojoj Habermas insistira, između pitanja pravde, koja se tiču opšteg interesa i običajnosno-etičkih pitanja dobrog života, izgleda da je uvažena u Rolsovoj razlici između razložnog i pristojnog.

Ipak, Habermas nije jedini kritikovao Rolsov pojam razložnosti. Značajne primedbe formulaciji tog pojma i posledicama upotrebe razlož- nosti kao kriterijuma se mogu naći kod Džeralda Gausa i Merilin Fridmen, kao uostalom i kod mnogih drugih Rolsovih kritičara. Kako možemo biti sigurni da je upravo Habermasova kritika zaslužna za ovu promenu? Jedan od razloga za naše uverenje predstavlja neobična komplementarnost između Rolsovih pojmova „racionalno“, „pristojno“ i „razložno“ sa Haber- masovom podelom na pragmatičku, etičku i moralnu upotrebu prak- tičkog uma. Iako Rols insistira na tome da se pojmovi koje on koristi ne dedukuju iz koncepcije praktičkog uma, on smatra da oni izražavaju sadržaj praktičkog uma.³⁵

Smatramo da je primedba o dvosmislenosti razložnog motivisala Rolsa na dodatno promišljanje. Primena pojma razložnosti na kolektivitičke

34 Habermas, Jürgen: »Izmirenje putem javne upotrebe uma: primedbe na politički libe- ralizam Džona Rolsa«, *Nova srpska politička misao*, br. 2- 3/1998; str. 91-111.(u daljem tekstu „Izmirenje“) na ovom mestu str. 103.

35 Za Gausovu kritiku vidi: Gaus, Gerald F.: “Reason, Justification and Consensus – Why Democracy Can’t Have It All”, u *Deliberative democracy: Essays on Reason and Politics*, MIT Press, London, England, 1997, str. 205-242; Gaus, Gerald F.: “Reasonable Pluralism and the Domain of the Political: How the Weaknesses of John Rawls’s Political Liberalism Can be Overcome by a Justificatory Liberalism”, *Inquiry*, 42/1999, str. 259-284; Gaus, Gerald F.: “The Rational, the Reasonable and Justification”, *Journal of Political Philosophy*, 3/1995, str. 234-258. Za primedbe o upotrebi razložnosti kao kriterijuma političke prisile vidi: Friedman, Marilyn: “John Rawls and the Political Coercion of Unreasonable People”, u Davion, Victoria; Wolf, Clark (Eds.): *The Idea of Political Liberalism*, Rowman & Littlefield, Lanham, Maryland, 2000; str. 16-33; za instruktivno razmatranje komunitarističke i multikulturalističke kritike i različitih formulacija razložnosti vidi: Pavlović, Dušan: *Autonomija ličnosti u Rolsovoj teoriji pravde*, Glava 4; Za Rolsovo razmatranje racionalnog, pristojnog i razložnog kao odvojenih ideja praktičkog uma vidi: LP-IPRR, str. 86-88.

konceptije pravde zasnovane na zajedničkom dobru, kakav je bio slučaj u prvobitnoj formulaciji prava naroda, slabi pojam razložnosti i dovodi ga do puke tolerancije prema različitim autentičnim pogledima na svet i koncepcijama samorealizacije pojedinaca i grupa. Zbog toga su ideje legitimiteta i pristojnosti postulirane kao slabije u odnosu na ideje pravde i razložnosti. Tako vidimo da se pojam pristojnosti pojavljuje u tandemu sa pojmom legitimiteta i odnosi se na neliberalna hijerarhijska društva, dok su ideje razložnosti i pravednosti rezervisane za liberalna dobro uređena društva. Potvrdu za ovakvo tumačenje nalazimo i u Rolsovim predavanjima o istoriji moralne filozofije. Naime, Rols je tokom analize Kantove praktičke filozofije naglasio da je ideja razložnog povezana sa kategoričkim imperativom, a ideja racionalnog sa hipotetičkim imperativom, dok je prilikom razmatranja Hegelove praktičke filozofije uvažio da mogu postojati kolektivističke koncepcije pravde i državnosti koje nisu nerazložne.³⁶

Tumačenje tog pomaka kod Rolsa bi se moglo izvesti u nekoliko jednostavnih koraka. Na početku je uvažavanje postojanja kolektivističkih koncepcija pravde i državnosti koje nisu nerazložne izraženo sa koncepcijom „razložne konsultativne hijerarhije“ u kojoj osobe prvo pripadaju staležima, korporacijama i asocijacijama. U Hegelovoj kolektivističkoj doktrini ove društvene forme predstavljaju interese svojih članova u pravednoj konsultativnoj hijerarhiji, tako da neke osobe učestvuju u političkom predstavljanju ovih interesa u konsultativnom procesu, ali to čine kao članovi staleža i korporacija, a ne kao individue. U svojim predavanjima o istoriji moralne filozofije Rols je tumačio ovu Hegelovu shemu kao osmišljeno ograničenje uticaja tržišta i poslovne klase na politički proces.³⁷ Ukoliko je cilj je da javne odluke predstavljaju univerzalne interese i opšte dobro države u celini, to nije nerazložno. Shodno tome, tako uređena društva valja tolerisati. Sa jedne strane, Rols je zaključio da Hegelova koncepcija društvene pravde (kao primer kolektivističke doktrine *par excellence*) nije nerazložna jer prepoznaje univerzalne interese svih građana u učešću i održavanju kompletnog sistema političkih i društvenih institucija moderne države koja čini njihovu slobodu mogućom. Sa druge strane, odstupanje od liberalno-demokratskog principa „jedan čovek - jedan glas“ pokazuje da se takva doktrina, kao i društvo uređeno takvom kolektivističkom doktrinom baš i ne može svrstati među razložna i pravedna društva, a da se ne oslabe ideje pravednosti i razložnosti. Rols zato uvodi pojam pristojnosti kao normativne

36 Vidi: Rawls, John: *Lectures on the History of Moral Philosophy*, Harvard University Press, Second Printing, London, England, 2003. (u dalje tekstu LHMP), na ovom mestu str. 143-372.

37 Vidi: LHMP, str. 329-365.

ideje slične razložnosti, samo slabije, i koncept „razložne konsultativne hijerarhije“ zamenjuje konceptom „pristojne konsultativne hijerarhije“.³⁸

Rols je u svom odgovoru Habermasu primetio da je ideji razložnog potrebna dodatna razrada, a u skladu sa našim tumačenjem, kolektivistička običajnost je upravo taj aspekt društvenosti koji je valjalo nekako izraziti. Pošto vidimo da je univerzalnost političke koncepcije pravde ključna za ideju razložnosti, potrebna je nova ideja koja bi adekvatno izrazila aspekte Hegelove ideje običajnosti koji nisu nerazložni. Habermas je pošao od ideje običajnosti u tematizovanju etičke upotrebe praktičkog uma. Sa druge strane, Rols je pristojnost uveo kao minimum koji određuje kakvu običajnost bi razložni ljudi odlučili da tolerišu jer nije potpuno nerazložna, dok je za predstavnike hijerarhijskih društava naglasio da su pristojni i racionalni.³⁹

Iako to verovatno nije bila Rolsova osnovna namera, na taj način su njihova stanovišta postala još više komplementarna. Kao pandan Habermasovoj podeli na pragmatičku, moralnu i etičku upotrebu praktičkog uma ili Kantovu podelu na razum, moć suđenja i um, u Rolsovom stanovištu sada imamo ideje racionalnog, pristojnog i razložnog.⁴⁰

38 Uporedi: LP-CP, str. 546; i LP-IPRR, str. 67.

39 Vidi: LP-IPRR, str. 67-70. Rols na ovom mestu, na primeru jednakog uvažavanja unutrašnjeg uređenja univerziteta i crkava, koji mogu i ne moraju biti hijerarhijski uređeni, pokazuje kako jednakost važi za pojedince i kolektive koji su racionalni i razložni ili racionalni i pristojni.

40 Može se postaviti pitanje da li to znači da su pripadnici društava sa nerazložnom običajnošću samo racionalni. Odgovor bi svakako bio ne, i opet bi nam poređenje sa Habermasovom doktrinom moglo biti od pomoći. Naime, običajnost označava tačku gledišta koja se razlikuje i od racionalnog i od razložnog. Kod Habermasa je etička upotreba uma određena nedvosmisleno, te može da objasni i običajnosne kategorije koje su sasvim sigurno nerazložne poput sakaćenja ženskih polnih organa ili krvne osvete. Sa druge strane, pojam pristojnosti podrazumeva da određena običajnosna kategorija nije nerazložna. Dvosmislenost pojma *reasonable* bi se mogla objasniti i razrešiti sa pojmovima koji se već nalaze u tradiciji političke filozofije. Pojam „razboritost“ (s.grč. *Phronesis*; lat. *Prudentia*; eng. *Prudence*) korespondira sa etičkom upotrebom uma odnosno uvidima u domenu običajnosti, aristotelijanskom etikom, kao i sa Kantovom moći suđenja. Upotrebom ovog pojma se može veoma lako odgovoriti i na Gausovu kritiku pojma razložno, te opovrgnuti njegov zaključak kako nekada može biti razložno Makijavelističko shvatanje da valja pobiti potomke svojih neprijatelja na vreme, dok su još deca. Pojam pristojnosti ne daje odgovor na ovakvu kritiku, tako da je jasno da Rols ne uvodi ovaj pojam da bi odgovorio Gausu ili nekim drugim moralnim relativistima. Sa druge strane, ukoliko za aspekt običajnosti koristimo pojam razboritosti, možemo se složiti sa Gausom da je u nekim situacijama racionalno i razborito (odnosno promućurno u skladu sa kolektivnim običajnosnim predstavama) izvršiti neka od ranije pomenutih dela, ali se svakako mora reći da to nikako nije i ne može biti razložno. Za Gausov primer kao osnov kritike razložnog vidi: Gaus, Gerald F.: “Reason, Justification and Consensus – Why Democracy Can’t Have It All”, u *Deliberative democracy: Essays on Reason and Politics*, MIT Press, London, England, 1997, str. 205-242. Mi, nažalost nemamo prostora za kompletno opovrgavanje Gausove kritike na ovom mestu.

(3) Važno je naglasiti da se u tumačenjima *Prava naroda* najčešće zanemaruju Rolsovi koncepti koji su vezani za interpretaciju istorijske situacije u vreme Drugog svetskog rata, kao i istorijske digresije o nepravdama, te napomene o odgovornosti tadašnjih državnika.⁴¹ Smatramo da je uvođenje ovakvih tema i razmatranja rezultat Habermasove kritike, kao i ishod suočavanja sa pesimističkim pitanjem kritičke teorije da li praktička filozofija ima pravo bilo šta da kaže što nije ideologija posle iskustava Aušvica i Hirošime. Problem za koji smatramo da motiviše Rolsa predstavlja poređenje institucija dobro uređenog društva sa istorijskim odlukama i praksama koje predstavljaju po Habermasovim rečima „prezrenja dostojni odraz“⁴², i pokazivanje da liberalizam nije samo apstraktan, već može da pruži odgovore na probleme ovoga sveta.⁴³

Zaključili smo da se ideja pristojnosti koristi u tandemu sa idejom legitimnosti, te da se u krajnjoj formulaciji odnosi na hijerarhijska društva koja se mogu tolerisati. Ipak, ovaj pojmovni par posle polemike sa Habermasom nije odmah povezan sa neliberalnim društvima. To se može videti iz Rolsove formulacije doktrine pravednog rata za demokratska društva. Prvobitna formulacija polazi od „cilja pravednog rata pristojnog demokratskog društva“, dok se u kasnijoj formulaciji to naziva „cilj pravednog rata koji vodi pravedan dobro uređen narod“.⁴⁴

41 Za komentatore iz analitičke tradicije to ne treba da začuđuje. Zanimljivo je da ni kritičari koji potiču iz tradicije kritičke teorije, koja u velikoj meri naglašava istoričnost društvenih pojava, ne uzimaju u obzir ovaj aspekt Rolsovog dela. Uporedi: Forst, Rainer: *Towards a Critical Theory of Transnational Justice*, *Metaphilosophy*, Vol. 32, Nos. 1/2, January 2001, str. 160-179.

42 Za Habermasov kritički stav vidi: Habermas, Jürgen: *Between Facts and Norms*, Polity Press, Paperback second reprint, Cambridge, 2004. (u daljem tekstu BFN), str. 64-65. Za prvo pojavljivanje navedenih ideja i istorijskih digresija koje se pojavljuju posle polemike vidi: Rawls, John: "Fifty Years after Hiroshima", (1995) u Rawls, John: *Collected Papers*, str. 565-572; u daljem tekstu „Hirošima“.

43 Novi uvod za prošireno izdanje *Političkog liberalizma* se implicitno odnosi na debatu sa Habermasom. Rols na kraju tog uvoda izričito kaže: „*Teorija pravde i Politički liberalizam* pokušavaju da skiciraju šta bi mogle biti razložne koncepcije pravde za demokratski režim, i da predlože kandidata za najrazložniju takvu koncepciju. Fokus na ova pitanja bez sumnje objašnjava karakter ovih tekstova koji se mnogim čitaocima mogu učiniti kao apstraktni i van ovoga sveta. Za to se neću izvinjavati.“ PL, str. lix-lx.

44 Prvobitna formulacija šest principa pravednog rata podrazumeva sledeće momente: 1. Cilj pravednog rata pristojnog demokratskog društva je pravedan i dugotrajan mir među narodima, a posebno sa trenutnim neprijateljem; 2. Pristojno demokratsko društvo se bori samo protiv države koja nije demokratska, što proizlazi iz ideje demokratskog mira; 3. U vođenju rata demokratsko društvo u skladu sa principom odgovornosti pažljivo pravi razliku između a) lidera i zvaničnika, odnosno elite, b) vojnika i c) civila. Samo je prva kategorija odgovorna za rat. Vojnici nisu odgovorni i mogu biti direktno napadnuti samo zato što u ratu demokratsko društvo nema izbora. Civili nisu odgovorni za rat i ne smeju biti direktno napadani; 4. Pristojno demokratsko društvo mora da poštuje ljudska prava civila i vojnika neprijateljske

Da li ova činjenica opovrgava naše tumačenje? Upravo suprotno, ona ga potvrđuje. Naime, iz ovoga možemo zaključiti da je koncepcija međunarodnih odosa reformulisana upravo zbog Habermasove kritike. Valja imati u vidu da u vreme pisanja „Hirošime“ Rols još uvek nije definisao pojam pristojnosti, iako ga je upotrebljavao u tandemu sa pojmom legitimnosti. Objašnjenje bi moglo glasiti da je Rols razmotrio primedbu o nedemokratičnosti kao ozbiljan prigovor svojoj teoriji, te da je želeo da pokaže kako se istorijske nepravde na koje ukazuje kritička teorija mogu kritikovati i/ili eliminisati u skladu sa standardima njegove teorije. To bi značilo da većina demokratskih društava koja se nazivaju liberalnim često nisu bila pravedna, pogotovo u međunarodnim odnosima. Rolsu je veoma stalo da pokaže kako liberalizam nije samo ideologija koja služi ekonomskim interesima, te da njegova politička koncepcija pravde nije ideološka u marksističkom smislu te reči. Zbog toga je odmah posle polemike sa Habermasom započeo analizu istorijskih nepravdi koje su počinila takozvana liberalna društva.

Kasnije je, i to upravo zbog prigovora o nedemokratičnosti, Rols rešio da razložno dovede u vezu s demokratskim društvom, dok je pristojno kao ideja praktičkog uma svojim određenjem vezano za nedemokratska društva koja bi većina razložnih osoba mogla tolerisati.⁴⁵ Potvrdu za ovakav zaključak nalazimo u Rolsovom tekstu. Patus koji započinje rečima „Specifično zlo nacizma mora biti shvaćeno...“ je u „Hirošimi“ nastavljen sa objašnjenjem kako demokratski narod može čak i da prihvati poraz ukoliko su uslovi mira razložni i umereni, te između ostalog vode ka pristojnom političkom odnosu. U *Pravu naroda* taj nastavak nedostaje i to upravo zbog toga što je ranija formulacija slabila pojam razložnosti, jer je razložnost povezana sa nedemokratskim društvom, te je sa podelom posla između razložnog i pristojnog postala nepotrebna. Na ovaj način smatramo da smo sumirali Rolsov misaoni pomak, i utvrdili razloge za promenu ovih formulacija, veoma značajnih za razumevanje totaliteta njegove koncepcije međunarodnih odnosa.⁴⁶

Sličnu povezanost sa Habermasovom kritikom možemo videti i kod dužnosti koje Rols vezuje za ideal državnika. Naime, to se da iščitati iz

strane, jer oni imaju ta prava kao ljudska bića u skladu sa pravom naroda i zbog toga što oni treba da nauče i razumeju sadržaj tih prava na sopstvenom slučaju; 5. Pravedni narodi treba svojim akcijama i proklamacijama tokom rata da naznače kakvoj vrsti mira streme i kakvu vrstu odnosa među nacijama traže; i 6. Praktično ciljno racionalno rezonovanje u toku vođenja rata mora biti u okviru i striktno ograničeno ovim principima. Vidi: „Hirošima“, str. 565-567; Uporedi: LP-IPRR, str. 94. Navedeni principi su, osim u nekim dodatnim istorijskim digresijama, potpuno isti. Jedina značajna razlika je zamena reči „pristojno demokratsko društvo“, sa „pravedan dobro uređen narod“, a to potvrđuje interpretaciju od koje polazimo.

45 Vidi: LP-IPRR, str. 67.

46 Vidi: „Hirošima“, str. 569; Uporedi: LP-IPRR, str. 99.

zadataka koje državnik ima i njihovog poređenja sa zadacima političkog filozofa. Politički filozof treba da uvidi permanentne uslove i realne interese pravednog i dobrog demokratskog društva, dok državnik treba da raspozna ove uslove i interese u praksi.⁴⁷

Rols se jasnije odredio prema ulozi političke filozofije u savremenom svetu upravo usled Habermasove kritike. *Pravo naroda* se razlikuje od članaka iz kojih je nastalo tako što eksplicitno predstavlja pokušaj da se koncipira realistična utopija. Iako je još u člancima vidljiva namera da se formuliše prava, ostvariva mera političke filozofije između skepticizma takozvanih realista i politički tromog utopizma u međunarodnim odnosima, novost u *Pravu naroda* predstavljaju izričite formulacije realistične utopije i izmirenja sa našim društvenim svetom, sa kojima ta knjiga počinje i završava.

Naše tumačenje o podeli posla između ideja razložnosti i pristojnosti svakako nalazi potvrdu u Rolsovom određenju realistične utopije. On je smatrao da politička filozofija treba da bude realistično utopistička u svojoj ulozi provere granica praktičkih političkih mogućnosti. S obzirom na to da nada za budućnost društva počiva na uverenju da društveni svet dopušta makar *pristojan* politički poredak, tako da je umereno pravedan iako nesavršen demokratski režim moguć, vidimo da je krajnji domet ideje realistične utopije legitimno uređen svet. U reformulaciji pravde kao pravičnosti Rols je naveo da činjenica pluralizma ograničava ono što je praktično moguće pod uslovima našeg društvenog sveta. Iako je tu zaključio da ostaje otvoreno pitanje kako se razlučuju granice praktičkog i šta su uslovi našeg društvenog sveta, on je imao afirmativan pristup, jer smatra da možemo promeniti i bolje ustrojiti političke i društvene institucije.⁴⁸

Ovakav zaključak je, naravno, primenjen i na međunarodne odnose. Prema našoj interpretaciji, koja počinje od razlike između pravednog i legitimnog, Rolsov projekat se može okarakterisati na sledeći način: iako trenutno postoji neodređeni raspon velikih nepravdi, realistično je očekivati da je moguće uspostaviti makar legitiman poredak sa poštovanjem moralnog minimuma i prirodnih dužnosti za sve delatne subjekte. Potvrdu za ovakvo tumačenje nalazimo u samom tekstu *Prava naroda*. Rols daje određenje smisla realističke utopije, u kome naglašava da je različitost među narodima, sa religijskim i sekularnim kulturama i tradicijama misli, pandan činjenici razložnog pluralizma kako je definisana u *Političkom liberalizmu*.

47 Vidi: „Hirošima”, str. 567-568; Uporedi: LP-IPRR, str. 97-98. Ovde Rols političkog filozofa naziva *studentom filozofije*. To se može tumačiti kao još jedan odgovor na Habermasovu tezu o preteranoj (apstrahovanje od istine) i premaloj (paternalističko dodeljivanje principa pravde građanima) skromnosti političkog filozofa.

48 Vidi: LHPP, str. 10-11; i Rawls, John: *Justice as Fairness: a restatement*, Harvard University Press, London, 2001. (u daljem tekstu JFR), str. 4-5.

Istorijske digresije Rolsu služe da pokaže kako Aušvic, ili postojanje bilo kojeg drugog velikog zla i nepravde u ljudskoj istoriji ne opovrgavaju mogućnost ostvarenja realističke utopije. Njegova argumentacija prati ideju da je Hitlerovo demonsko ludilo izraz slične religijske netolerancije, koja je bila svojstvena hrišćanskoj religiji, i koja je između ostalog dovela do inkvizicije, svetih ratova i veličanja masakra „jeretika“ u Vartolomejskoj noći. Rols smatra da ne smemo dozvoliti da nepravde i zla iz sadašnjosti ili prošlosti podriju našu nadu u budućnost društva liberalnih i pristojnih naroda širom sveta. Po njegovom mišljenju, potrebno je podržati i ojačati ovu nadu putem razvijanja razložne i upotrebljive koncepcije političkih prava i pravde koja se primenjuje na odnose među narodima. On smatra da se razvijanjem razložnog prava naroda iz političkog liberalizma potvrđuje njegova razložnost, i da je pravo naroda podržano od strane fundamentalnih interesa ustavnih demokratija i drugih pristojnih naroda.⁴⁹

Smatramo da ovakvo Rolsovo određenje razložne nade za budućnost direktno odgovara na pesimizam kritičke teorije i Habermasovo ograničavanje dometa moralne i političke filozofije zbog stalne suočenosti sa upitnošću da li je moguće živeti dobro, delati moralno ili sa čistom savešću posle Aušvica i Hirošime. Naime, zadatak je političke filozofije da prihvati i podrži ono što je umno u našem svetu, te da podrži uspostavljanje umnog poretka tamo gde ga nema. S obzirom na to da Rols želi da se ograniči na domen političkog, umno je zamenjeno razložnim i ispražnjeno od metafizičkog ostatka. Zbog toga je za način na koji se kasniji opus uklapa u celinu sa ostatkom njegove liberalne koncepcije veoma važna koncepcija izmirenja sa društvenim svetom bez koje nije moguće ni razumeti koncepciju realistične utopije.

Rols naglašava da se u ulozi izmirenja sa društvenim svetom politička filozofija mora čuvati od opasnosti da postane puka odbrana nepravednog i nedoličnog *statusa quo*. U svojoj reformulaciji pravde kao pravičnosti, on je napomenuo i da se s vremena na vreme moramo zapitati i da li je pravda kao pravičnost (ili bilo koja druga koncepcija pravde) ideološka u Marksovom smislu, zatim, ako nije - zašto nije, te da li su osnovne ideje ideološke i na koji način se može pokazati da nisu.⁵⁰

U skladu s takvim obzirima, Rols završava svoju koncepciju međunarodnih odnosa sa dodatnim razmatranjem ideje izmirenja sa našim društvenim svetom. Ovog puta se ta koncepcija ne odnosi na jedno idealno društvo, koje poput Hegelove umne države ostvaruje slobodu pojedini-

49 Vidi: LP-IPRR, str. 19-23.

50 Vidi: LHPP, str. 10; JFR, str. 3-4.

naca kroz društvene institucije, već sa društvom naroda koje treba da zameni *status quo*. Rols započinje sa konstatacijom da je suštinski korak za izmirenje sa našim društvenim svetom imati uvid u to kako je društvo naroda zaista moguće. On smatra da četiri osnovne činjenice (1. činjenica razložnog pluralizma, 2. činjenica demokratskog jedinstva u različitosti, 3. činjenica javnog uma, i 4. činjenica liberalnog demokratskog mira), koje su po njegovom mišljenju potvrđene istorijom i političkim iskustvom, te nisu deo teorije i ne mogu biti osporavane. One pružaju objašnjenje kako je razložno pravedno društvo naroda moguće. Rols smatra kako je verovatno da bi liberalni i pristojni narodi poštovali pravo naroda između sebe. Principi koje bi neki narod najverovatnije bio u iskušenju da prekrši su norme pravednog rata protiv agresivnih država van zakona, i dužnost međusobne pomoći prema društvima opterećenim problemima, jer razlozi za ove principe zahtevaju usmerenost na budućnost i često imaju snažne emocije protiv sebe. Dužnost državnika je po Rolsu da ubedi javnost u ogromnu važnost ovih principa i pružanja šansi drugim društvima da uspostave makar pristojne institucije.⁵¹

Rols smatra da su dve značajne ideje motivacija za uspostavljanje prava naroda. Prema prvoj ideji, velika zla (nepravdani ratovi, ugnjetavanje, proganjanje na verskoj osnovi, ropstvo i sl.) u ljudskoj istoriji proizlaze iz političke nepravde. Prema drugoj, jednom kada se politička nepravda zameni sa pravednim ili makar pristojnim društvenim politikama i osnovnim institucijama, ova velika zla će vremenom nestati. Rols naziva realističnom utopijom svet u kome su ova zla eliminisana i u kome su pravedne ili makar pristojne institucije uspostavljene od strane liberalnih i pristojnih naroda koji poštuju pravo naroda. Ipak, ideja izmirenja sa društvenim svetom putem moguće ostvarivosti realističke utopije ima i svoja ograničenja, od kojih Rols pominje dva. Mnoge osobe su fundamentalisti različitih religijskih i sekularnih doktrina koje su istorijski bile dominantne. Za njih društveni svet kakav prikazuje politički liberalizam predstavlja noćnu moru društvene fragmentacije i lažnih doktrina, i zlo sa kojim se oni ne mogu izmiriti. Izmirenje zahteva uvid u to kako je svet i racionalan i razložan, te prepoznavanje činjenice razložnog pluralizma kako u liberalnim i pristojnim društvima, tako i u njihovim međusobnim odnosima.⁵²

51 Vidi: LP-IPRR, str. 124-126. Naše tumačenje po kome su tipovi društava vezani za stupnjeve moralnog razvoja je potpuno u skladu sa ovim stavom. Naime, većina ljudi ima problem da pomaže onima za koje smatra da nisu moralni. Državnik je taj koji treba da ih ubedi kako je potrebna uzdržanost u toku rata prema narodu čija je država van zakona, jer je i taj narod sposoban za moralnost, i isto tako, da je potrebna pomoć za društvo opterećeno problemima kako bi dostiglo na moralnosti zasnovanu slobodu i jednakost.

52 Vidi: LP-IPRR, str. 126-127.

Drugo ograničenje za izmirenje sa društvenim svetom koji ostvaruje ideju realističke utopije predstavlja činjenica da i u tom društvenom svetu mnogi mogu trpeti značajne nesreće i patnje, i mogu biti pomeneni duhovnom prazninom, što i jeste uverenje mnogih fundamentalista. Rols je naglasio da politički liberalizam predstavlja liberalizam slobode (u liniji sa Kantom, Hegelom i Milom) koji podržava jednaku slobodu liberalnih i pristojnih naroda, kao i slobodnih i jednakih građana liberalnih naroda. Politički liberalizam osigurava putem primarnih dobara adekvatna sredstva za inteligentnu upotrebu njihovih sloboda, ali ne može garantovati duhovnu dobrobit. Duhovna pitanja nisu odbačena kao nebitna, već upravo zbog njihove važnosti je svim građanima ponaosob omogućeno da donose odluke za sebe.

Iako je u *Pravu naroda* očigledan uticaj marksističke kritike, Rols pravi i značajne ograde, kako ne bi podlegao prigovoru metafizičnosti spekulativne filozofije. Naime, on naglašava da ideja realističke utopije utvrđuje kako je moguće da takav svet postoji negde i u neko vreme, ali ne i da je to nužno, ili da će sigurno biti. Rols kaže da neko (npr. marksisti, V.D.) može misliti da je mogućnost takvog liberalnog i pristojnog političkog i društvenog poretka nebitna dok god se ta mogućnost ne ostvari. Za razliku od pesimizma kritičke teorije, Rols ima afirmativan i umereno optimistički stav. Rols tvrdi da sama mogućnost takvog društvenog poretka može da nas izmiri sa našim društvenim svetom, iako ostvarenje svakako nije nebitno. Ova mogućnost nije puka logička mogućnost već je povezana sa dubokim tendencijama i nastojanjima društvenog sveta, i to je dovoljno da odagna opasnosti rezigniranosti i cinizma.⁵³

Umereni optimizam Rolsovog liberalnog pristupa ima značajne posledice i za svakodnevnu politiku. Naime, tako što je pokazano da društveni svet može ostvariti karakteristike realistične utopije, politička filozofija daje dugoročni cilj političkog poduhvata, dok stremljenje ka tom cilju daje smisao onome što se čini danas. Pozitivan ili negativan odgovor na pitanje mogućnosti ostvarenja razložno pravednog društva naroda utiče na naše stavove prema svetu kao celini. Rols smatra da ovaj odgovor utiče na nas (kao građane, V.D.) pre nego što uđemo u stvarnu politiku, i ograničava ili inspiriše način na koji sudelujemo u njoj. Ukoliko se ideja dobro uređenog društva naroda odbaci kao nemoguća, to će obojiti ton i kvalitet stavova građana i značajno odrediti politički život.⁵⁴

Mi smo se trudili da pokažemo kako je *Pravo naroda* pod velikim uticajem debate između Habermasa i Rolsa. Po našem mišljenju, ovu

53 Vidi: LP-IPRR, str. 127-128.

54 Vidi: LP-IPRR, str. 128.

konceptiju međunarodnih odnosa valja razumeti u kontekstu polemike između liberalne i marksističke koncepcije samorazumevanja filozofske misli u modernom društvu. Naime, Habermas je (u liniji sa stavovima začetnika kritičke teorije) iz činjenice postojanja velikih nepravdi istrajavao na stavu umerenog realističnog pesimizma, dok umereni optimizam Rolsove koncepcije „realistične utopije“ istrajava na stavu da te činjenice ne umanjuju značaj pravde.

Ova interpretacija razjašnjava mnoštvo spornih mesta u Rolsovom *Pravu naroda* koje alternativna tumačenja do sada nisu uspela da objasne. Iako nije dat odgovor na sve vidove kritika upućenih Rolsu, cilj ovih razmatranja je samo da jasnije prikaže Rolsovu misao i odgovori na kritike koje su nastale usled nesporazuma. U odbranu ovakve naše interpretacije od mogućih prigovora možemo parafrazirati reči kojima Rols završava svoj uvod u predavanja o istoriji moralne filozofije: Iako smo se potrudili da učinimo najbolje što smo mogli u davanju tumačenja ovih činjenica, ne mislimo da je naša interpretacija jedina ispravna. Druge interpretacije su sigurno moguće, a neke od njih skoro izvesno bolje, samo što mi ne znamo za njih. Ova interpretacija ne služi jedino tome da bi se rasvetlila pozadina ovih misaonih shema, već i da ohrabri druge da naprave bolju interpretaciju, koja je osetljivija za više karakteristika koje se nalaze u tekstu, i bolje osmišljava celinu.⁵⁵

SUMMARY

This article provides an examination of Rawls's account of international relations, and discusses some of the issues that sparked debate about it among liberal authors. The author starts with the premise that the difference between justice and legitimacy can explain much of the contested issues, as well as the intent and scope of Rawls's approach. Furthermore, it is argued that the distinction between the reasonable and the decent, that characterizes the changes in Rawls's view, was specifically formulated as a response to Habermas. The article concludes with the analysis of the notions of realistic utopia and reconciliation with our social world, and argues that Habermas's view of a more modest role for philosophy due to »four moral-political liabilities of our time« greatly influences the genesis and development of some of Rawls's new ideas.

KEY WORDS: Rawls, Justice, Legitimacy, Law of Peoples, Habermas